
*В.В. Науменко,
аспірант Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України*

ДЖ.Г. МІД ЯК СОЦІАЛЬНИЙ БІХЕВІОРИСТ: ПРОБЛЕМА ТЛУМАЧЕННЯ

Постать Джорджа Г. Міда в соціально-теоретичному дискурсі асоціюється, насамперед, з концепцією символічного інтеракціонізму. Проте відомо, що сам термін був запропонований його учнем Гербертом Блумером у 1937 р. через шість років після смерті вчителя. Також відомо, що Мід пов'язував свою ранню творчість із функціоналізмом, а згодом позиціонував себе як соціального біхевіориста. Проблема тлумачення теоретичного доробку мислителя ускладнюється ще й через те, що Мід за життя не здійснив жодного систематичного викладу своїх ідей, лишаючи це завдання нащадкам: зібрання текстів Міда було утворене на основі конспектів студентів, стенографічних записів прочитаних лекцій у Чиказькому університеті, рукописів. Тож питання методологічної кореляції символічного інтеракціонізму й біхевіоризму ще належить з'ясувати. Як і те, наскільки соціальний біхевіоризм, з точки зору якого Мід розмірковує про розум, самість і суспільство, узгоджується із засадничими принципами класичного ватсонівського біхевіоризму та чи є перший аналогом другого?

Напрямок біхевіоризму виник в Америці на початку ХХ ст. на основі емпіричної психології та зоопсихології у відповідь на методологічні проблеми інтроспекціонізму в експериментальній психології ХІХ ст. Програма біхевіоризму, сформульована Дж. Ватсоном, концентрується на вивченні поведінки як даності об'єкта, що перебуває серед інших природних речей навпроти спостерігача. Шляхом вимірювання й опису зовнішньої дії автоматично усувається проблема свідомості, і водночас виникають теоретичні підстави для побудови «цілком об'єктивної, експериментальної галузі природничої науки, котра потребує інтроспекції настільки мало, наскільки її потребують науки хімії та фізики» [12]. З властивим позитивізму пафосом, покладаючись на достовірність емпірично отриманого знання, людська дія, подібно до тваринної, схематично розглядається як безпосередня реакція, зумовлена певним фізичним подразником (стимулом).

Поєднана у відомій формулі пара «стимул – реакція» вказує на відношення прямої залежності між її частинами: «якщо даний відгук, може бути передбачений стимул; якщо даний стимул, може бути передбачений відгук» [12]. З погляду Ватсона, введення поняття психіки, що відповідає складним реакціям вищих тварин, є ніби «богом з машини», який засвідчує безсилля біологів послідовно застосовувати універсальний принцип пояснення до всіх видів поведінки [11, 317]. Головна загроза такої методологічної настанови полягає у тому, що вона, слідом за вилученням з дослідницького поля будь-яких суб'єктивних змістів людини, пояснює останні «в термінах об'єктивних результатів». Тобто феномени свідомості, ментальні процеси, мова, будь-які емоційні стани зводяться до зовнішніх проявів, перетворюючи людину на «ляльку, мотузку якої сіпає фізичне оточення» [2, ххі].

Як соціальний психолог, Мід не лишився осторонь нових тенденцій в галузі психологічних досліджень і зробив свій внесок у розвиток методологічної дискусії, що відбувалася в американському науковому середовищі. Він був прихильником використання результатів емпіричної психології остільки, оскільки предметом його дослідження була не абстрагована від природи «біо-соціальна людина». В цьому розумінні, позицію Міда можна назвати натуралістичною [10, 3–5]. Втім, ставлення Міда до наукового проекту Ватсона є підкреслено опозиційним. У видимій термінологічній спорідненості прихована значна дистанція у розумінні поняття поведінки двох американських теоретиків. Вступаючи у полеміку з Ватсоном щодо образу людської дії, Мід значно розширює обсяг цього поняття.

По-перше, Мід проблематизує поведінку, а не зводить її до «дуги рефлексу». Обґрунтовуючи органічну концепцію дії, Мід, слідом за Д'юї, розглядає стимул і відгук як опис відповідних позицій «підтримування певної організованої координації» [6, 370]. Ці позиції виступають позначеннями різних функціональних ролей в процесі розгортання цілісної дії, які взаємно трансформують і впорядковують одна одну. Поряд з тим, що підпорядкований відгук може стати керівним стимулом, він формує якість переживання та «скоріше опосередковує, трансформує, посилює або інтерпретує той первинний зміст у термінах його значення для сталої поведінки (for ongoing conduct)» [4, 91]. Людський організм, перебуваючи у певних обставинах, постає активним гравцем у світі стимулів, він обирає, організовує, визначає своє середовище (сферу дії), утворюючи привід для вивільнення власного імпульсу [8, 25]. Відповідно

до цього, інтелектуальні процеси дістають значення самостійної інстанції впливу на перебіг подій в природному чи соціальному світі, здатну формувати осмислену поведінку. Іншими словами, інтелектуальні процеси не можуть викликатись умовними рефлексами як способом автоматичної відповіді на певний набір фізичних подразників; вони привносять можливість «затриманої реакції», що свідчить про здатність розумно керувати поведінкою завдяки плануванню, передбаченню, цілеспрямованню дії [8, 103–104].

Виходячи з принципу психологічного паралелізму, Мід шукає кореляцію між організмом, який перебуває серед стимулів, та свідомістю, здатною до самостимулювання та осмисленого відгуку. Вирішення проблеми дуалізму в термінах дій робить поведінку головним предметом дослідження, що актуалізує використання біхевіористичного «словника».

По-друге, поняття поведінки застосовується Мідом також щодо внутрішніх, прихованих аспектів людської дії. На противагу Ватсону, Мід не бачив підстав нехтувати можливостями самопостереження, оскільки тоді втрачалася б специфіка психологічної науки, що покликана вивчати сферу внутрішніх феноменів [8, 5]. Зовнішня поведінка, видима для інших, на думку Міда, започатковується індивідуальними настановами, які належать досвіду, безпосередньо доступному лише суб'єкту дії. Легітимація методу інтроспекції дала можливість Міду розширити горизонт власного підходу: він «відкрив двері соціології для дослідження внутрішніх станів і внутрішніх світів» [7, 44].

Як пояснює свою приналежність до «поведінкової» парадигми сам Мід, «Соціальна психологія біхевіористська в тому розумінні, що вона відштовхується від споглядальної діяльності (динамічного, триваючого соціального процесу, соціальних дій, що є його складовими елементами), яка вивчається і аналізується науково» [8, 7]. І далі наголошує на відмові від побудови суто емпіричного дослідження, мовляв, соціальна психологія «не є біхевіористською у розумінні ігнорування внутрішнього досвіду індивіда – внутрішньої фази даного процесу чи діяльності», адже вона приділяє увагу виникненню такого досвіду [8, 7–8].

По-третє, Мід розглядає людську поведінку не в чистому часпросторі, а зумовленою інтерсуб'єктивним досвідом. Крім фактичної зануреності індивідуальної дії в соціальний контекст – її опосередкованості певними соціальними структурами і процесами,

вона визначається через фундаментальне співвіднесення суб'єктів у межах певного спільного поля. У зв'язку з цим Мід стверджує, що умовою й основою індивідуального досвіду є наявність певного символічного простору, наділеного характером об'єктивності та загальної значущості. Тією мірою, якою «природний організм» засвоює загальну систему знаків і символів, він інтегрується у соціальний світ і перетворюється на соціальну самість, дія якої стає символічно опосередкованою, тобто соціально значущою.

Зародки соціальної дії Мід виявляє вже на рівні жесту, який служить стимулом для відгуку інших. Так, спираючись на концепцію Вундта, Мід розглядає походження мови, виділяючи два етапи: 1) «спілкування жестами»; 2) спілкування означуваними символами (significant symbols). Жест, який викликає адекватний відгук у іншого, уможливорює пристосування індивідів, залучених до певної соціальної взаємодії. Ситуація спілкування жестами ще позбавлена символічного змісту, хоча між сторонами «діалогу» встановлюється взаємодіюче відношення. Символічними жести стають тоді, коли індивід починає усвідомлювати власну приналежність до комунікаційної ситуації, розуміти значення своїх жестів. Отже, жести перетворюються на знаки, «вони починають мати для індивідів, які продукують їх, та індивідів, які на них відгукуються, певні значення або означення (significations) в термінах наступної поведінки індивідів, які їх продукують» [8, 75]. Своєрідним містком між цими етапами постає голосовий жест або знак (повідомлення), який відіграє фундаментальну роль у творенні власне мовної, свідомої комунікації. Він передбачає механізм імітації – процес відбору та накопичення спільних рис, внаслідок чого виникає спільне поле значень. Крім того, цей вид знаків є засадничим через властивий йому вплив не лише на інших, а й на самого мовця, тому що має місце тотожність сприйняття голосового повідомлення як у адресата, так і у адресанта. Відповідно, завдяки голосовому знаку і сам мовець перетворюється на об'єкт щодо самого себе, адже він не лише говорить, а й чує, сприймає власне повідомлення. Можна погодитися з тим, що голосовий знак виводить взаємодію між індивідами на інтерпретативний рівень, оскільки в процесі спілкування такими повідомленнями набувається значення індивідуальної поведінки завдяки реакції на неї іншого [1, 175–176].

Для того, щоб комунікація відбулась, індивід повинен прийняти ті спільні універсальні значення і символи, які існують у мові,

тобто пройти первинний етап соціалізації: «означувані символи не можуть бути зрозумілими індивіду, поки цей індивід не візьме на себе роль іншого, тобто не відповідає імпліцитно або експліцитно на символ, як це роблять інші» [10, 77–78]. Але йдеться також і про те, що феномен мислення стає можливим завдяки інтерналізації процесу спілкування означуваними символами в свідомість індивіда. Скажімо, дитина говорить сама до себе так, ніби насправді веде діалог із кимось іншим. У такий спосіб утворюється внутрішній простір мислення. Коли «особливості й інтонації *dramatis personae* зникають і наголос падає на значення внутрішньої мови» [9, 378], то мислення стає абстрактним процесом, в якому спілкування відбувається із самим собою, розгортаючись через діалог між двома сторонами самості «I» і «me». Таким чином, розум або мислення поза мовою неможливі [8, 191–192].

Отже, зосередженість Міда на динаміці формування значень перетворює мову символів на об'єктивний соціальний феномен, що уможлиблює комунікативні практики (символічно опосередковані інтеракції) та служить матеріальним фундаментом для процесів соціалізації й інтерналізації, які проходить індивід у своєму особистісному зростанні.

Логіка міркувань Міда виходить із еволюційної теорії, ілюструючи задум розкрити генетичний зв'язок між ментальними феноменами і нементальними процесами [8, 11]. Цей задум протистоїть ватсонізму, згідно з яким мислення індивіда редукується до набуття вокальної звички – визначеної реакції на значення певних об'єктів [11, 328–331]. Мід стверджує, що асоціювання об'єкта зі своїм словесним позначенням описує ситуацію автоматичного (звичного) виконання дії та «відповідає результату володіння ідеєю, коли ідею вже схоплено» [8, 107], проте процес здобуття значення передбачає неперервне здійснення самозумовлення як «ознаки значущого мовлення» [8, 108]. Тобто особисте розуміння символічного змісту, про який йдеться в межах спілкування, уможлиблюється завдяки включенню мислення в процес зумовлення.

Окреслені сюжети так чи інакше стосуються обґрунтування засад соціальної психології, скажімо, інтерналізації соціального контексту. Певною мірою виправдовуючи метод інтроспекції, Мід вказує на його недоліки на прикладі концепції іншого свого сучасника Ч.Кулі. Згідно із позицією останнього соціальна дійсність постає дзеркальним відображенням множини персоніфікованих уявлень

(imagination), конституйованих у межах індивідуальної свідомості [5, 120–134]. Завдання соціолога Кулі вбачає у спостереженні й інтерпретації соціальних фактів – «уявлень, які люди мають один про одного» [5, 121] – на основі природної здатності до симпатії як розуміння, знаходження спільного підґрунтя та співучасті в ментальних станах іншого [5, 136]. Внаслідок постулювання суб'єктивних підвалин суспільного цілого та обґрунтування можливостей прямого доступу до внутрішніх змістів місце основоположного принципу посідає самоспостереження. Перетворення суспільства на «продукт уяви» (imagination) і метод, що має «імплікацію повного соліпсизму» – ключові аспекти критики Міда [8, 224]. Таким чином, запропонований інтроспекціонізм метод спостереження відображає іншу крайність, він приречений на суто суб'єктивний (тобто неперевірковий) характер вихідних даних та здобутих результатів.

Мід здійснив спробу окреслити перспективу поза межами цієї методологічної дихотомії, оскільки жоден із представлених методів не був достатнім, надійним джерелом для розуміння смислів і значень соціальних дій. Обидва методи, виражені в радикальних формах, породжують, з одного боку, соліпсизм – замикання на індивідуальній свідомості, а з іншого, – редукціонізм, який обґрунтовує модель поведінки, зумовлену зовнішніми чинниками.

Являючи собою «скоріше певну тенденцію, ніж систему» [8, 38], соціальний біхевіоризм був спробою з'ясувати соціальні умови виникнення індивідуального досвіду у найзагальніших поняттях, які становлять спільний простір значень. Мід, так би мовити, виносить за дужки ту частину індивідуального досвіду, який принципово не може стати загальним об'єктивно значущим надбанням. За своєю функцією такі «дужки» ні встановлюють строго дуалістичного відношення між царинами внутрішнього і зовнішнього, ні заперечують індивідуальні змісти свідомості, що «варіюються залежно від індивідів» [8, 30]. Вони, скоріше, окреслюють матеріал, з яким працює соціальний біхевіорист, а саме – смислом навантажені дії котрі здійснюються в межах певної соціальної ситуації.

Превалювання біхевіористичної методології, а також обмежені можливості інтроспекціонізму створювали потребу у винайденні й обґрунтуванні альтернативного підходу. Максимально відрізняючи свою позицію щодо ментальних і соціальних феноменів від класичного біхевіоризму, Мід піддав критиці ватсонівські концепції поведінки, свідомості, мови; «радикалізм» його дослідницької діяльності

втілюється в понятті соціального біхевіоризму.

Широка дискусія стосовно методологічних засад і завдань соціальних наук, крім описаної полеміки між Мідом і Ватсоном (і мимохідь згаданої в цьому контексті проблеми соліпсизму), мала певні знакові наслідки. Одним із них можна вважати доповідь австрійського соціолога А. Шюца, в якій він піддав критиці науковій парадигмі в галузі соціальних наук. Згідно з засадами феноменологічного підходу, Шюц стверджує пріоритетність дослідження повсякденного досвіду інтерсуб'єктивного світу, відкритого соціальному теоретику (як і будь-кому, хто включений в досліджувану соціальну реальність) у формі розуміння [3, 55, 58, 64]. Через зведення усього соціального досвіду до чуттєвого спостереження автор доповіді наголошує на ігноруванні певних, не менш значущих, вимірів соціальної реальності. Внаслідок теоретичного спрощення у поле дослідження біхевіориста фактично не потрапляють такі важливі соціально релевантні тематики, як: а) поведінка самого спостерігача-біхевіориста; б) значення дії для учасників певної ситуації; в) так звана негативна поведінка, коли актор свідомо відмовляється від дії; г) вірування, переконання; д) «сектори соціального світу», не дані у face-to-face ситуації [3, 56–57].

Якщо в теорії Ватсона ці зауваження увиразнюються, то у випадку «соціального біхевіориста» Міда вони втрачають правомірність. Думка Міда спирається на інший, не феноменологічний, поняттєвий каркас, проте вона концептуально охоплює фундаментальний характер інтерсуб'єктивного досвіду та досліджує, зокрема, даності мови, розуму, самості, соціальні умови їх виникнення. Хоча Мід не виокремлює феномен розуміння як особливу форму досвіду або методу соціальних наук, його інтуїція відображає загальні тенденції «розуміючого», або інтерпретативного, підходу в соціології (Г. Йонас, В. Кньобль; Л. Іонін). В процесі осмислення та систематизації відкритих Мідом теоретичних перспектив, сфокусованих на дослідженні «символічних інтеракцій» соціального світу (Г. Блумер, Ю. Габермас), залишаються позаду конотації біхевіористичної методології Ватсона.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Габермас Ю.* Постметафізичне мислення. – К., 2011. – 280 с.
2. *Моріс Ч.В.* Джордж Г.Мід як соціальний психолог і соціальний філософ // *Дух, самість і суспільство: з точки зору соціального біхевіориста.* – К., 2000. – С. XV–XL.
3. *Шюц А.* Формирование понятия и теории в социальных науках // *Избранное: Мир, светящийся смыслом.* – М., 2004. – С. 51–68.
4. *Cook G.A.* The development of G.H.Mead's social psychology // *Philosophy, social theory and the thought of George Herbert Mead / ed. by Mitchell Aboulafia.* – New York: State University of New York Press, 1991. – P. 89–107.
5. *Cooley C.H.* Human nature and the social order. – New York: Charles Scribner's Sons, 1922. – 460 p.
6. *Dewey J.* The reflex arc concept in psychology // *Psychological Review.* – 1896. – Vol. III – №4. – P. 357–370.
7. *Manning Ph., Smith G.* Symbolic interactionism // *The routledge companion to social theory / ed. by Anthony Elliott.* – London and New York: Routledge, 2010. – P. 37–55.
8. *Mead G.H.* Mind, self, and society from the perspective of a social behaviorist / ed. by Charles W. Morris. – Chicago: University of Chicago, 1934. – 401 p.
9. *Mead G.H.* The social self // *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods.* – 1913. – №10. – P. 374–380.
10. *Miller D.* George Herbert Mead: self, language and the world. – Texas: University of Texas Press, 1973. – 280 p.
11. *Watson J.B.* Behavior. An introduction to comparative psychology. – New York: Henry Holt and Company. – 1914. – 439 p.
12. *Watson J.B.* Psychology as the behaviorist views it // *Psychological Review.* – 1913. – №20. – P. 158–177. (Режим доступу: <http://psychclassics.yorku.ca/Watson/views.htm>)

Науменко В.В. Дж.Г.Мід як соціальний біхевіорист: проблема тлумачення.

Стаття присвячена проблемі тлумачення концепції Дж.Г.Міда щодо відношення її до біхевіористичної методології. Мід використовує біхевіористичну термінологію для тематизації людської поведінки. Аргументи Міда в аспектах дії, мови, феноменів свідомості критично спрямовані проти засад класичного біхевіоризму Дж. Ватсона. Задум Міда – розкрити значення людських дій, які стають зрозумілими в межах символічно опосередкованих інтеракцій, а не через зовнішнє спостереження. Намічається перспектива

розгляду Мідової концепції в контексті інтерпретативного підходу, який відштовхується від методу розуміння в дослідженні соціальної реальності.

Ключові слова: Дж.Г.Мід, біхевіоризм, спостереження, інтроспекція, символічно опосередковані інтеракції, розуміння.

Naumenko V.V. Дж.Г.Мид как социальный бихевиорист: проблема толкования.

Статья посвящена проблеме толкования концепции Дж.Г.Мида относительно ее отношения к бихевиористической методологии. Мид использует бихевиористическую терминологию для тематизации человеческого поведения. Аргументы Мида в аспектах действия, языка, феноменов сознания критически направлены против принципов классического бихевиоризма Дж.Ватсона. Они исходят из замысла Мида раскрыть значение человеческих действий, которые становятся понятными в рамках символически опосредованных интеракций, а не благодаря внешнему наблюдению. Намечается перспектива рассмотрения Мидовой концепции в контексте интерпретативного подхода, отталкивающегося от метода понимания в исследовании социальной реальности.

Ключевые слова: Дж.Г.Мид, бихевиоризм, наблюдение, интроспекция, символически опосредованные интеракции, понимание.

Naumenko V.G. H.Mead as social behaviorist: the problem of interpretation.

The article deals with the problem of interpretation of G.H.Mead's conception in order to clarify its relation to behavioristic methodology. Mead uses behavioristic terminology for thematization of human behavior. Mead's arguments concerning act, language and mental phenomena are directed radically against the principles of Watson's classical behaviorism. They suppose an aim to understand the meanings of human actions not by the means of observation but within the symbolic interactions. It is shown the perspective to regard Mead's conception in the context of interpretative approach based on the method of understanding in social research.

Key words: G.H.Mead, behaviorism, observation, introspection, symbolic interactions, understanding.